

కేంద్ర మంత్రి మండలి

రాజ్యాంగరీత్యా దేశాధిపతి రాష్ట్రపతి. అయితే మంత్రి మండలి వాస్తవమైన కార్యనిర్వాహక సంస్థ. రాజ్యాంగం ప్రకారం విధినిర్వహణలో రాష్ట్రపతికి సలహాలు ఇవ్వడానికి, సహాయం చేయడానికి ప్రధానమంత్రి నేతృత్వంలో మంత్రి మండలి ఉంటుంది. కేంద్ర మంత్రిమండలి అనేది కేంద్ర కార్యనిర్వాహకశాఖలో వివిధ రకాల మంత్రులతో కూడిన సమూహం.

కేంద్ర మంత్రి మండలి వర్గీకరణ :

భారతదేశంలో 1947 ఆగస్టు 15న ప్రధానమంత్రి జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ నాయకత్వంలో మొదటి 'మంత్రిమండలి' ఏర్పాటయినప్పుడు దాన్ని మంత్రిపరిషత్ లేదా క్యాబినెట్ అని పిలిచేవారు. నెహ్రూ మంత్రిమండలిని వ్యవస్థీకృతం చేయడానికి గోపాలస్వామి అయ్యంగార్ నేతృత్వంలో ఒక కమిటీని ఏర్పాటు చేశారు. మొత్తం మంత్రిమండలిని మూడు వర్గాలుగా విభజించి, ఒక్కొక్క వర్గానికి ప్రత్యేక స్థాయి, హోదా కల్పించి, తగిన విధులు బాధ్యతలు అప్పగించాలని ఆ కమిటీ సిఫారసు చేసింది. ఆ సిఫారసులను పూర్తిగా కాకున్నా, చాలావరకు పాటించి మూడు అంచెలలో కేంద్ర మంత్రిమండలిని ఏర్పరచారు. అవి:

1. క్యాబినెట్ మంత్రులు
2. స్టేట్ మంత్రులు లేదా రాజ్య మంత్రులు

3. డిప్యూటీ లేదా సహాయ మంత్రిలు.

4. పార్లమెంటరీ సెక్రటరీలు

క్యాబినెట్ మంత్రిలు :

- ❑ కేంద్ర ప్రభుత్వంలోని రక్షణ, విదేశీ వ్యవహారాలు, ఆర్థిక, హోం, రైల్వే లాంటి ముఖ్య శాఖలకు అధిపతులుగా క్యాబినెట్ హోదాగల మంత్రిలు వ్యవహరిస్తారు.
- ❑ క్యాబినెట్ మంత్రిలు తమ మంత్రిత్వశాఖల నిర్ణయాలు తీసుకోవడంలో స్వతంత్రంగా వ్యవహరిస్తారు.
- ❑ కేంద్ర మంత్రిమండలి, కేంద్ర క్యాబినెట్ సమావేశాల్లో నిర్ణయాలు తీసుకోవడంలో క్యాబినెట్ మంత్రిలకు నిర్ణయాత్మక పాత్ర ఉంటుంది.
- ❑ అంతర్జాతీయ, జాతీయ వ్యవహారాలను విశ్లేషించి నిర్ణయాలు తీసుకోవడంలో క్యాబినెట్ మంత్రిలు ప్రధానమంత్రికి సన్నిహిత నాయకులుగా వ్యవహరిస్తారు.
- ❑ క్యాబినెట్ మంత్రిలు అధికారపార్టీలో అత్యంత ప్రాబల్యం, విశేష పరిపాలనానుభవం పొందినవారై ఉంటారు.

రాజ్య మంత్రిలు లేదా స్టేట్ మంత్రిలు :

- ❑ క్యాబినెట్ మంత్రికి అప్పగించిన ప్రభుత్వ శాఖల్లో ఒక శాఖను స్టేట్ మంత్రిలు స్వతంత్రంగా నిర్వహించవచ్చు. వీరు తమ మంత్రిత్వశాఖకు సంబంధించి చర్చ జరిగే సమయంలో మాత్రమే ప్రత్యేక ఆహ్వానంపై క్యాబినెట్ సమావేశాలకు హాజరవుతారు. వీరికి

ప్రభుత్వ విధానాల రూపకల్పనలో ఏ పాత్ర ఉండదు. కొన్ని మంత్రిత్వశాఖల్లో ఇద్దరు లేదా ముగ్గురు రాజ్య మంత్రులు ఉండవచ్చు.

డిప్యూటీ మంత్రులు లేదా సహాయ మంత్రులు :

- ❑ మంత్రిత్వశాఖకు సంబంధించిన శాసన, పరిపాలనా వ్యవహారాల్లో క్యాబినెట్ మంత్రులకు సహాయపడేందుకు నియమితులయ్యేవారు డిప్యూటీ మంత్రులు లేదా సహాయమంత్రులు. బ్రిటన్ లో వీరిని జూనియర్ మంత్రులు, పార్లమెంట్ కార్యదర్శులని పిలుస్తారు.
- ❑ డిప్యూటీ మంత్రులకు స్వతంత్ర ప్రభుత్వ శాఖలను నిర్వహించే బాధ్యత ఉండదు.
- ❑ పార్లమెంటులో ప్రవేశపెట్టాల్సిన బిల్లులకు సంబంధించి, సభ్యులు అడిగిన ప్రశ్నలకు జవాబులు రాయడం మొదలైన కొన్ని విధులు నిర్వహిస్తారు.
- ❑ ఈ విధంగా కేంద్ర మంత్రి మండలిలో క్యాబినెట్ మంత్రులు, రాజ్య మంత్రులు, డిప్యూటీ మంత్రులు ఉంటారు. మొత్తం కేంద్ర మంత్రి మండలికి ప్రధానమంత్రి అధినేత.

మంత్రి మండలి నియామకం :

- ❑ 75(1) ప్రకరణ ప్రకారం కేంద్ర మంత్రిమండలి సభ్యులను ప్రధానమంత్రి సలహాపై రాష్ట్రపతి నియమిస్తారు.
- ❑ మంత్రివర్గ నిర్మాణంలో ప్రధానిదే అంతిమ నిర్ణయం.
- ❑ ప్రధానమంత్రి కేంద్ర మంత్రిమండలి సభ్యుల పేర్లతో కూడిన జాబితాను రాష్ట్రపతికి సమర్పిస్తే, రాష్ట్రపతి వారిని నియమిస్తారు.

❑ సాధారణంగా ప్రధానమంత్రి తన పార్టీకి చెందిన పార్లమెంటు సభ్యుల్లో కొందరిని మంత్రులుగా ఎంపిక చేస్తాడు.

❑ సంకీర్ణ ప్రభుత్వాలు ఏర్పడినప్పుడు, ప్రధానమంత్రి భావసారూప్యమున్న ఇతర పార్టీలవారికి కూడా కేంద్ర మంత్రిమండలిలో భాగస్వామ్యం కల్పించవచ్చు. సంకీర్ణ ప్రభుత్వంలోని మంత్రులందరు కూడా ప్రధానమంత్రి మార్గదర్శకత్వంలోనే నడుచుకోవాలి.

మంత్రుల సంఖ్య :

❑ మంత్రిమండలిలో ఎందరిని నియమించాలి? కనిష్ఠ, గరిష్ఠ సంఖ్య ఎంత? అనే విషయాల గురించి రాజ్యాంగంలో వివరణలేదు.

❑ మొదటి పరిపాలనా సంస్కరణల సంఘం క్యాబినెట్ మంత్రుల సంఖ్య 16కు మించరాదని, మొత్తం మంత్రుల సంఖ్య 45కు మించరాదని సిఫారసు చేసింది. కానీ ఈ నియమం ఆచరణలో లేదు.

❑ 2003లో రాజకీయపార్టీల్లో చీలికల నిరోధానికీగాను మంత్రివర్గ సైజును పరిమితం చేశారు. దీనికోసం 91వ రాజ్యాంగ సవరణ చట్టం తీసుకొచ్చారు. ఈ రాజ్యాంగ సవరణ చట్టం ప్రకారం కేంద్రంలోనూ, రాష్ట్రాల్లోనూ మంత్రుల సంఖ్య దిగువసభ అంటే లోక్ సభ లేదా విధానసభలోని మొత్తం సభ్యుల సంఖ్యలో 15 శాతం మించరాదు.

మంత్రుల అర్హతలు :

కేంద్ర ప్రభుత్వంలో మంత్రులుగా నియమితులయ్యేవారికి కొన్ని అర్హతలుండాలి.

1. పార్లమెంటు ఉభయసభల్లో ఏదో ఒకదానిలో సభ్యత్వం ఉండాలి.

2. ఒకవేళ సభ్యత్వం లేనిపక్షంలో మంత్రిగా ప్రమాణం స్వీకరించాక ఆరునెలల్లోగా ఉభయసభల్లో ఏదో ఒకదానిలో సభ్యుడవ్వాలి ఉంటుంది.

పదవీ ప్రమాణం :

రాష్ట్రపతి మంత్రులతో పదవీ ప్రమాణం చేయిస్తారు. రాజ్యాంగంలోని మూడో షెడ్యూల్లో పదవీ ప్రమాణ స్వీకార నమూనా పత్రం ఉంటుంది.

మంత్రి మండలి కాలపరిమితి :

కేంద్ర మంత్రి మండలి సభ్యుల కాలపరిమితి గురించి భారత రాజ్యాంగం స్పష్టంగా పేర్కొనలేదు. 75(2) అధికరణ ప్రకారం రాష్ట్రపతి ఇష్టాయిష్టాల మేరకు కేంద్ర మంత్రులు పదవుల్లో కొనసాగుతారు. అంటే రాష్ట్రపతి సంతృప్తి మేరకు కేంద్ర మంత్రులు అధికారంలో ఉంటారు. 75(3) ప్రకరణ ప్రకారం లోక్ సభకు సమష్టిగా బాధ్యత వహించడంలో విఫలమైతే లేదా బాధ్యత వహించాల్సిన సభలో విశ్వాసం కోల్పోతే మంత్రివర్గం రాష్ట్రపతి సంతృప్తికి దూరమైనట్లే అవుతుంది. సాధారణంగా లోక్ సభ కాల పరిమితి ప్రకారం మంత్రిమండలి అయిదేళ్లు ఉండవచ్చు.

మంత్రుల తొలగింపు :

మంత్రులు వ్యక్తిగతంగా రాష్ట్రపతికి, సమష్టిగా లోక్ సభకు బాధ్యత వహిస్తారు. క్యాబినెట్ నిర్ణయాలలో మంత్రులు ఏకీభవించకపోతే వారు స్వయంగా రాష్ట్రపతికి రాజీనామా సమర్పించి తొలగిపోవచ్చు. కొన్ని సందర్భాల్లో ప్రధానమంత్రి ఒక మంత్రిని పదవినుంచి తొలగించాలని సంకల్పిస్తే తొలగించవచ్చు. ప్రధానమంత్రి తనకు ఇష్టంలేని మంత్రిని రాజీనామా చేయాల్సిందిగా కోరవచ్చు లేదా మంత్రిని తొలగించాల్సిందిగా రాష్ట్రపతికి సిఫారసు

చేయవచ్చు. ఈ విధంగా మంత్రులు రాష్ట్రపతిచే నియమితులవుతారు. రాష్ట్రపతిచే తొలగించబడతారు. దీనినే 'మంత్రులు రాష్ట్రపతికి వ్యక్తిగత బాధ్యత వహించడం' అంటారు.

మంత్రి మండలి సమష్టి బాధ్యత :

❑ రాజ్యాంగ నిబంధన 75(3) ప్రకారం మంత్రి మండలి లోక్సభకు సమష్టి బాధ్యత వహిస్తుంది. భారత రాజ్యాంగ నిర్మాతలు సమష్టి బాధ్యత సూత్రాన్ని బ్రిటిష్ రాజ్యాంగం నుంచి గ్రహించారు.

❑ సమష్టి బాధ్యత అంటే, కార్యనిర్వాహక శాఖలోని మంత్రులు అధికారంలో ఉండగా తమ చర్యలకు, కార్యకలాపాలకు లోక్సభకు సమష్టిగా బాధ్యత వహించడం. మంత్రి మండలి తమ వల్ల జరిగే తప్పొప్పులకు పార్లమెంటుకు జవాబుదారీగా ఉంటుంది.

❑ సమష్టి బాధ్యత ప్రకారం మంత్రి మండలి ప్రతి ప్రభుత్వ విధానానికి కట్టుబడి ఉండాలి. మంత్రులందరూ జట్టుగా కలిసి పదవిలో ఉంటారు లేదా పదవిని వదలుకుంటారు.

❑ సమష్టి బాధ్యతా సూత్రాన్ని ప్రధానమంత్రి ఆచరణలో ఉంచుతారు. మంత్రివర్గ సమావేశాల్లో ఆమోదించిన నిర్ణయాలను ప్రతి ఒక్క మంత్రి గౌరవించేట్లు, అమలులో ఉంచేట్లు చర్యలు తీసుకుంటారు.

❑ కార్య నిర్వాహకశాఖ సమష్టి బాధ్యతను శాసన నిర్మాణశాఖ అనేక విధాలుగా ఆచరణలో ఉంచుతుంది. ఉదాహరణకు పార్లమెంటు, మంత్రి మండలిపై అవిశ్వాస తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదించి ఆమోదిస్తుంది. అవిశ్వాస తీర్మానం ఆమోదం పొందిన తక్షణమే మంత్రి మండలి అధికారాన్ని కోల్పోతుంది.

❑ సమష్టి బాధ్యత అనేది మంత్రిమండలికి, లోక్సభకు సంబంధించిన అంశం.

శాసననిర్మాణశాఖ, కార్యనిర్వాహకశాఖలు రెండూ విడివిడిగా తమ సామర్థ్యాలను నిరూపించుకునేందుకు వీలుంటుంది. మంత్రిమండలి సమైక్యంగా, బాధ్యతాయుతంగా, సదవగాహనతో వ్యవహరించేందుకు సమష్టి బాధ్యత దోహదపడుతుంది.

❑ సమష్టి బాధ్యతలో ఒక మంత్రి తన వ్యక్తిగత మంత్రిత్వశాఖ నిర్వహణ విషయంలో బాధ్యత వహించడంతోపాటు తన సహచర మంత్రుల మంత్రిత్వశాఖ విధానాలు, పనిచేసే తీరు మొదలైన విషయాల్లో కూడా కలిసికట్టుగా బాధ్యత వహిస్తారు.

మంత్రి మండలి పనిచేసే తీరులో పార్లమెంటరీ సంప్రదాయాలు - సూత్రాలు :

1. రాష్ట్రపతి పేరిట పరిపాలనా నిర్వహణ :

రాజ్యాంగరీత్యా రాష్ట్రపతి దేశాధినేత. రాష్ట్రపతి స్వయంగాగానీ, అధికారుల ద్వారాగానీ విధులు, బాధ్యతలు నెరవేరుస్తారు. 74(1) నిబంధన ప్రకారం రాష్ట్రపతికి బాధ్యతల నిర్వహణలో సలహాలు, సహకారాలు అందించడానికి ప్రధానమంత్రి నాయకత్వంలో మంత్రిమండలి ఉంటుంది.

❑ రాష్ట్రపతి తన విధుల నిర్వహణలో మంత్రిమండలి సలహాను తప్పక పాటించాల్సి ఉంటుంది. ఎప్పుడైనా భిన్నంగా భావించిన పక్షంలో మంత్రిమండలి సలహాను కేవలం ఒక్క పర్యాయం మాత్రమే పునః పరిశీలనకు పంపవచ్చు. పునఃపరిశీలించిన నిర్ణయం తన ఆమోదంకోసం వస్తే రెండోసారి తప్పకుండా ఆమోదముద్ర వేయాలి.

2. మంత్రులు లోక్సభ లేదా రాజ్యసభలో సభ్యత్వం పొందాలి :

మంత్రులుగా నియమితులయ్యేవారు పార్లమెంటు ఉభయ సభల్లో ఏదో ఒక సభలో సభ్యత్వం పొందడం తప్పనిసరి. ఒకవేళ సభ్యులు కానివారిని మంత్రిపదవిలో నియమిస్తే, పదవీ స్వీకారం తేదీ మొదలుకుని ఆరు నెలల్లోగా ఏదో ఒక సభలో సభ్యత్వాన్ని పొందాలి.

3. మంత్రులు ఉభయ సభలకు బాధ్యులు :

మంత్రులు ఏ సభకు చెందినవారైనప్పటికీ వారు ఉభయ సభలకు జవాబుదారీగా ఉంటారు. సభ్యుల ప్రశ్నలకు మంత్రులు సమాధానాలు చెప్పాల్సి ఉంటుంది. తమకు సభ్యత్వం లేని సభల్లో ఓటు వేయరు.

4. లోక్సభ విశ్వాసం పొందినంత కాలం మాత్రమే మంత్రుల పదవీకాలం :

మంత్రి మండలి లోక్సభ విశ్వాసం పొందినంత కాలం మాత్రమే పదవిలో ఉంటుంది. లోక్సభ ప్రధానమంత్రికి వ్యతిరేకంగా గానీ లేదా మంత్రి మండలికి వ్యతిరేకంగా గానీ అవిశ్వాస తీర్మానాన్ని ఆమోదించినట్లయితే మంత్రిమండలి పతనం అవుతుంది.

5. మంత్రుల మధ్య సామరస్య భావన - సమైక్యత :

మంత్రులందరూ సాధారణంగా ఒకే రాజకీయపార్టీకి చెందినవారై ఉంటారు. మంత్రి మండలి ఒక జట్టుగా పని చేస్తుంది. పార్టీలో క్రమశిక్షణ మూలంగా వారి మధ్య ఐక్యత ఉంటుంది.

6. మంత్రి మండలిపై పార్లమెంటు నియంత్రణ :

పార్లమెంటు ప్రశ్నలు, తీర్మానాలు, బడ్జెట్ ఆమోదం, విశ్వాస, అవిశ్వాస తీర్మానాలు మొదలైనవాటిద్వారా ప్రభుత్వాన్ని నియంత్రిస్తూ, ప్రభుత్వాన్ని జవాబుదారీగా ఉండే విధంగా చేస్తుంది.

7. ప్రధానమంత్రి నాయకత్వం :

మంత్రి మండలి ప్రధానమంత్రి నాయకత్వంలో పనిచేస్తుంది. లోక్ సభలో అధికారపార్టీకి అత్యధిక మెజారిటీ ఉన్నప్పుడు ప్రధాన మంత్రికి మంత్రి మండలిమీదా, పార్లమెంటులోనూ మంచి పట్టు ఉంటుంది.

మంత్రి మండలి - క్యాబినెట్ పాత్ర :

❑ మంత్రి మండలిలో క్యాబినెట్ అతి ముఖ్యమైంది. భారత రాజ్యాంగంలో మొదట క్యాబినెట్ అనే పదం లేదు. 1978లో 44వ రాజ్యాంగ సవరణ చట్టం ద్వారా క్యాబినెట్ అనే పదాన్ని చేర్చారు.

❑ కేంద్ర మంత్రి మండలిలోని సీనియర్ మంత్రులు క్యాబినెట్ లో సభ్యులుగా ఉంటారు. రాజకీయ అనుభవం, పేరు ప్రఖ్యాతలు, పాలనా సామర్థ్యం, రాజ్యాంగ పరిజ్ఞానం కలిగిన కొందరు వ్యక్తులను సాధారణంగా ప్రధానమంత్రి క్యాబినెట్ సభ్యులుగా ఎంపిక చేస్తారు.

❑ భారత రాజకీయ వ్యవస్థలో క్యాబినెట్ కింది సూత్రాల ప్రాతిపదికపై పనిచేస్తుంది.

1. ప్రధానమంత్రి ఆధ్వర్యంలో అధికార విధులను క్యాబినెట్ నిర్వర్తిస్తుంది.

2. పార్లమెంటులోని దిగువసభకు సమష్టిగా బాధ్యత వహిస్తుంది.
3. క్యాబినెట్ సమావేశాలకు ప్రధానమంత్రి అధ్యక్షత వహిస్తారు.
4. క్యాబినెట్ సభ్యులు కనీసం వారానికోసారి లేదా అనివార్యమైతే ముందుగానే సమావేశమవుతారు.
5. సమావేశాల్లో తీసుకున్న నిర్ణయాలను క్యాబినెట్ రహస్యంగా, విశ్వసనీయంగా ఉంచుతుంది.
6. పార్లమెంటులోని దిగువసభలో మెజారిటీ సభ్యుల మద్దతు ఉంటుంది.

క్యాబినెట్ విధులు :

1. కేంద్ర ప్రభుత్వ విధానాలను రూపొందిస్తుంది. జాతి అంతర్గత, విదేశీ విధానాలను సుదీర్ఘమైన, తీవ్రమైన సమాలోచనల తర్వాత ఖరారు చేస్తుంది.
2. కేంద్ర ప్రభుత్వ వ్యవహారాలన్నింటిలో రాష్ట్రపతికి సలహాలు అందిస్తుంది. రాష్ట్రపతి విధుల నిర్వహణలో క్యాబినెట్ మార్గదర్శకంగా ఉంటుంది.
3. పార్లమెంటు సమావేశాల్లో లేనప్పుడు అత్యవసరమని భావిస్తే ఆర్డినెన్స్‌లను జారీ చేయాల్సిందిగా రాష్ట్రపతికి సలహాలిస్తుంది. ఆర్డినెన్స్ అంటే పార్లమెంటు సమావేశాల్లో లేనప్పుడు రాష్ట్రపతి జారీ చేసే చట్టం లేదా శాసనం.
4. భూకంపం, వరదలు, అనావృష్టి, తుపాను మొదలైన ప్రకృతి ఉపద్రవాలు సంభవించినప్పుడు బాధిత ప్రజలను ఆదుకునేందుకు నిర్ణయాలు తీసుకుంటుంది.

